

Аладько Д. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального і порівняльного мовознавства,
Рівненського державного гуманітарного університету

МОТИВАЦІЙНІ МОДЕЛІ НОМІНАЦІЙ ПРЕДМЕТІВ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. У статті розглядаються метонімічні мотиваційні моделі номінації предметів матеріального світу «розмір – предмет такого розміру», «форма – предмет такої форми», «колір – предмет такого кольору».

Ключові слова: мотивація, номінація, мотиваційна ознака.

Постановка проблеми. Аналіз мотиваційних моделей лексичних одиниць різного рівня й надалі залишається важливою складовою сучасних лінгвістичних студій. Вивчення механізмів номінації, мотиваційних основ найменування об'єктів навколишнього світу набуває особливої значущості в світлі антропоцентричної парадигми дослідження мовних одиниць. Явище мотивації та теорія номінації перебуває в центрі уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників (О. Тараненко, І. Голубовська, О. Селіванова, В. Гак, С. Толстая, Н. Арутюнова, Ю. Апресян, Є. Кубрякова, В. Телія, М. Рут, А. Вежицька та інші).

Об'єктом дослідження цієї статті є номінації предметів матеріальної культури в англійській та українській мовах, предметом розгляду – мотиваційні основи найменування артефактів. Попри значну кількість наукових праць, що стосуються явища мотивації та аналізу різних лексико-тематичних груп, актуальним залишається питання зіставного аналізу мотиваційних моделей у різних лінгвокультурах, що дає змогу краще зрозуміти світосприйняття різних етносів на когнітивному рівні.

Метою статті є розгляд мотиваційних основ номінації об'єктів предметного світу (на прикладі найменувань посуду в англійській та українській мовах).

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-який предмет матеріальної культури є об'єктом реального світу з певними властивостями й характеристиками, що можуть стати мотиваційною основою для його найменування. Мотиваційна ознака номінації при цьому не обов'язково є об'єктивно найбільш значущою, але стає визначальною з точки зору номінатора.

Мотиваційними ознаками найменувань артефактів можуть бути різні властивості предмета: матеріал, з якого вироблений предмет; його призначення чи функція; дія, котру виконує предмет чи яка виконується над ним; час і місце використання; вартість предмета; оцінні характеристики. Основою такого процесу є механізм метонімічного перенесення. Предмети матеріальної культури можуть також отримувати й метафоричні найменування, основою яких є подібність до іншого об'єкта, що існує реально або в свідомості номінатора.

У цій публікації ми обмежимося аналізом лише трьох мотиваційних моделей, основою яких є об'єктивні властивості предметів: розмір, форма та колір.

Однією з якісних характеристик будь-якого артефакту є його розмір. Тому, розглядаючи номінації посуду, що є позначеннями конкретних матеріальних об'єктів певного розміру, ми вважаємо доцільним виокремити метонімічну мотиваційну модель «розмір – посуд такого розміру». Ю. Апресян називає такі значення параметричними (тобто такими, що характеризуються високим ступенем властивості за цим параметром), зараховуючи до них просторові характеристики об'єкта [1, с. 203]. Як зазначає М. Рут, кожний предмет має розмір, але номінуються за цією ознакою лише ті предмети, які мають крайні вияви або співвідносяться за розміром у номінативному ряді [10, с. 34]. Норма передбачає рівновагу ознак і співвідноситься із стереотипним уявленням про середню кількість ознак, яка властива об'єкту [3, с. 55].

До цієї моделі ми зараховуємо номінації, що мотивовані загальними характеристиками об'єкта: величина, довжина, висота тощо. Розмір у розумінні кількості, яку вміщує предмет, ми вважаємо доцільним виділити в окрему модель.

В англійській мові в основу категоризації та найменування більшості подібних об'єктів покладено їх опозицію як предметів маленького – великого розміру. Номінації *wee* «невелика чашка, склянка» (діал. «невелика кількість» [16, т. 6, с. 419]; *kit* «маленька миска» (від діал. *kit* «щось невелике») [16, т. 3, с. 457]; *miniature* «дуже маленька пляшка віскі чи іншого напою» [12]; *tot* «невелике вмістище для пиття» (від діал. *tot* «дрібничка») [16, т. 6, с. 200]; *trinket* «невелике вмістище для пиття» (від діал. *trinket* «дрібничка») [16, т. 6, с. 238] протиставляються таким номінаціям, як *magnum* «винна пляшка, що вміщує еквівалент двох стандартних пляшок» [12]; *doubler* «велике блюдо» (актуалізація подвійного розміру) [13, с. 38]; *whumpie* «тарілка, яка вміщує достатньо їжі на двох осіб» (від *whumper* «будь-який предмет великого розміру для свого класу») [16, т. 6, с. 482]. Проміжну позицію між «великими» та «маленькими» займають номінації, що базуються на ознаці середнього розміру: *middie* «склянка чи пляшка, що вміщує 285 мл пива» [12]; *half-bottle* «пляшка в половину стандартного розміру» [12]. Окрім опозиції «великий – маленький», основою для найменування може стати довжина, висота об'єкта. Довжина предмета в англійській мові експлікується в назві *yard* «умістище у формі рогу довжиною в ярд» [12]. Висота актуалізується у складеній номінації *tall glass* «висока коктейльна склянка»

[12], що протиставляється в цьому разі склянці звичайного розміру.

В українській мові довжина предмета актуалізується в словотвірних дериватах довжинка «висока посуда» [9, с. 49]; довжанка «високий глечик для молока» [12]. Величина об'єкта як ознака номінації експлікується також у назві махітка «малий горщик» [12], що співвідноситься з кількома англійськими назвами (wee, kit, miniature, tot, trinket). Українські найменування півмесонок, полумисок «тарілка» [5, с. 184]; половинчик «пляшечка в одну восьму літра» [7, с. 60] мають ознакою номінації половинний від звичайного розміру предмета посуду й корелюють з англійською назвою half-bottle.

Зазначимо, що величина предмета посуду може бути експлікована й суто морфологічними засобами – за допомогою суфіксів, що надають слову зменшувальний чи збільшувальний характер. Оскільки детальне вивчення особливостей афіксального словотвору не є метою цієї роботи, наведемо лише кілька прикладів такої зміни значення, що зафіксовані в діалектних словниках як окремі номінації. Назва предмета посуду більшого розміру, ніж звичайний, реалізується в найменуванні стаканяра «велика склянка», суфікс -яр- при цьому надає слову ще й пейоративного характеру [2, т. 2, с. 170]. Зменшувальні суфікси є більш різноманітними: -ин-, -ок-, -ятк-, -чик-, -ик-. За допомогою наведених суфіксів утворюються деривати мисина «маленька миска» [9, с. 102]; флящина «пляшечка» [8, т. 2, с. 331]; кітлик «малий казанок» [9, с. 79]; ронделик «маленька каструлька» (від рондел «сковорідка») [7, с. 64]; килишок «чарка» [8, т. 1, с. 348]; кубашок «менша кварта» [2, т. 1, с. 261]; горнятко «маленький горшечок» [2, т. 1, с. 103]; мисятко «маленька миска» [8, т. 1, с. 441]; лагунчик «глиняний глечик» (від лагун «глиняний глек на два-три відра») [7, с. 47]. В англійській мові серед номінацій посуду також існують зменшувальні форми, наведемо номінації, що зафіксовані в словниках як окремі одиниці: soggy «невелике вмістище для пиття» (від sog «умістище») [16, т. 1, с. 693]; tinny «невелика чашка» (від tin «чашка») [16, т. 6, с. 158]; bowley «невелика миска» [275, т. 1, с. 366]; kitty «невелика чашка» (від kit «чашка») [16, т. 3, с. 457]; pipkin «горщик, мисочка» (зменш. від pipe «барильце») [12]; pannikin «каструлька» [12]; sannikin «чашечка» [12].

Метонімічна модель «форма – посуд такої форми» також є продуктивною в англійській і українській мовах. Компонент форми є складовою тлумачення лексичної одиниці. Прикладами такої моделі в українській мові є номінації плоска «пласка пляшка» [12]; плоскун «глиняний горщик заввишки з 1/2–5 вершків» [12]; круглянча «маленький круглий горщик» [12]; кружок «піднос» [9, с. 88].

В англійській мові модель «форма – предмет» простежується при етимологічному аналізі номінацій із непрозорою внутрішньою формою: dish, stoup. Назва dish походить від латинського discus «кільце» [12] і співвідноситься з українським кружок. Кругла форма об'єкта актуалізується й у найменуванні bowl, яке виводиться від давньоанглійського bolle «куля» [15, с. 73]. Назва stoup «умістище для святої води» етимологічно пов'язана з прикметником steep «крутий, опуклий» і, вочевидь, використовує форму предмета як мотиваційну ознаку [12]. В українській мові серед десемантизованих номінацій форма як мотиваційна ознака реалізована в назвах баняк, банка, банька тощо,

котрі етимологічно пов'язані зі словом баня через перенесення баня – ванна – опукла форма – опуклий предмет [4, т. 1, с. 136]. Опуклість предмета посуду (за однією із версій) актуалізується й у запозиченні з польської мови лембик «горщик», яке виводиться від латинського imbo «опуклість» [4, т. 3, с. 219].

Аналізуючи номінації, що мають ознакою форму, слід зазначити і звичай надавати народній кераміці антропоморфної чи зооморфної форми, що відзначений у багатьох культурах. Це відображається й у номінативних одиницях. На нашу думку, назви з позначкою у тлумаченні «зроблений у формі» належать саме до мотивованих формою, а не за подібністю чи асоціацією. Напр., предмети посуду, знайдені під час археологічних розкопок, отримали назви mastos «чашка у формі грудей» [14, с. 190].

Ще однією атрибутивною характеристикою об'єкта є його колір, який, на нашу думку, стає ознакою номінації у метонімічній моделі «колір – посуд такого кольору» (про колір як мотиваційну ознаку в номінаціях посуду червінка; вишнівка [6, 7]). У регіональних діалектах англійської мови колірна характеристика актуалізується в найменуваннях brown «великий глиняний глечик» [16, т. 1, с. 417]; blue «глечик» [16, т. 1, с. 311]. Українськими колірними номінаціями є назви горщиків чорниско [8, т. 2, с. 375]; сивуляк [12]. Автори етнографічного довідника «Українська минувшина» зазначають, що кераміка різних регіонів України відрізнялась кольором. Для Поділля, наприклад, було характерно вогненно-червоне тло, на Полтавщині – червоний колір. Волинські вироби відзначались сірим і чорним кольорами (з домішками окисла заліза в глині) й, відповідно, мали найменування сиваки [11, с. 56].

Висновки. Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що продуктивними моделями при номінації предметів матеріального світу в англійській та українській мовах є такі: «розмір – предмет такого розміру», «форма – предмет такої форми», «колір – предмет такого кольору». Перспективою подальших досліджень є поглиблене вивчення інших метонімічних і метафоричних моделей номінації із залученням інших лексико-тематичних груп предметного світу.

Література:

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды : в 2 т. / Ю.Д. Апресян. – М. : Школа «Языки русской культуры» : «Вост. лит.» РАН, 1995. – Т. 1: Лексическая семантика: синонимические средства языка. – 1995. – 472 с.
2. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Г. Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – Т. 1. – 2000. – XXIV + 354 с. ; – Т. 2. – 2000. – 458 с.
3. Вольф Е.М. Метафора и оценка / Е.М. Вольф // Метафора в языках и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 52–65.
4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. – К. : Наукова думка, 1982–2006. – Т.1. – 1982. – 634 с. ; Т. 2. – 1985. – 573 с. ; Т. 3. – 1989. – 552 с.
5. Корзюнок М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М.М. Корзюнок // Українська діалектна лексика : збірник наукових праць / [ред. кол. І.Г. Матвіяк, П.Ю. Гриценко, Н.П. Прилипка]. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 62–267.
6. Медінський А.М. Структурна організація і семантика гончарської лексики у подільських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А.М. Медінський. – Київ, 2006. – 19 с.
7. Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А.А. Москаленко. – Одеса : ОДПУ, 1958. – 78 с.

8. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М.Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч. 1. – 1984. – 496 с. ; Ч. 2. – 1984. – 516 с.
9. Піпаш Ю.О. Матеріали до словника гуцульських говірок / Ю.О. Піпаш, Б.К. Галас. – Ужгород : Ужгородський нац. ун-тет, 2005. – 266 с.
10. Рут М.Э. Образная номинация в русской ономастике / М.Э. Рут. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 192 с.
11. Українська минувшина : [ілюстрований етнографічний довідник]. – [А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Косміна та ін.]. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
12. ABBYY Lingvo 12 [Електронний ресурс] : електронний словарь. – 4,7 Gb. – ABBYY Software, 2006. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 32 Mb Ram ; Windows 98, 2000, XP. – Назва з контейнера.
13. Easter A. A glossary of the dialect of Almondbury and Huddersfield / A. Easter. – London : Trubner, 1883. – 152 p.
14. Kipfer B. A. Dictionary of artifacts / B. A. Kipfer. – Oxford : Blackwell Publishing, 2007. – 346 p.
15. Skeat W. An etymological dictionary of the English language / W. Skeat. – Oxford : Clarendon Press, 1888. – 844 p.
16. Wright J. The English Dialect Dictionary : 6 vol. / J. Wright. – London : Published by Henry Frowde, 1898 – 1905. – Vol. 1. – 1898. – 864 p. ; Vol. 3. – 1902. – 698 p. ; Vol. 6. – 596 p. + Supplement. – 179 p.

Аладько Д. А. Мотивационные модели номинации предметов материальной культуры в английском и украинском языках

Аннотация. В статье рассматриваются метонимические мотивационные модели номинаций предметов «размер – предмет такого размера», «форма – предмет такой формы», «цвет – предмет такого цвета».

Ключевые слова: мотивация, номинация, мотивационный признак.

Aladko D. Motivational models of the names of material culture artifacts in the English and Ukrainian languages

Summary. The article deals with metonymic motivational models of the artifacts names “size – an object of such size”, “shape – an object of such shape”, “colour – an object of such colour”.

Key words: motivation, nomination, motivational feature.